

ПРАВА І СВОБОДИ ЛЮДИНИ В ДІЯЛЬНОСТІ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ: ПИТАННЯ ГАРАНТІЙ

Анотація. У статті обґрунтовується, що гарантіями прав і свобод в діяльності СБУ є: встановлений законодавством та відомчими нормативно-правовими актами порядок проведення уповноваженими структурними підрозділами та їх службовими особами контррозвідальних, оперативно-розшукових, адміністративних та кримінальних-процесуальних заходів; дієві відомчий контроль, прокурорський нагляд, судовий, парламентський, президентський та громадський контроль за діяльністю СБУ; високий професіоналізм та нетолерантність до корупції усіх працівників СБУ; незалежність суду в Україні.

Доводиться, що у зв'язку з реформуванням Служби безпеки України постає нагальне питання про необхідність наукових досліджень, присвячених розробці гарантій прав і свобод людини в діяльності СБУ й на їх основі розробки відповідних правових норм та включення їх до проектів нових Законів України «Про Службу безпеки України», «Про контррозвідальну діяльність», «Про оперативно-розшукову діяльність». При цьому слід враховувати те, що практика Європейського Суду з прав людини з перевірки законності проведення оперативно-розшукових заходів, контррозвідальних заходів та негласних слідчих (розшукових) дій свідчить про те, що право держави на негласне (таємне) втручання у права громадян визнається допустимим у разі дотримання двох умов:

1) втручання здійснено виключно в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб (ч. 2 ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод);

2) якщо втручання відбувається згідно із законом і є необхідним, тобто способом, що визначений нормативно-правовим актом не відомчого характеру, а законом.

Пропонується у проектах законів України «Про контррозвідальну діяльність» та «Про оперативно-розшукову діяльність» передбачити обов'язок уповноважених органів повідомляти особу, конституційні права якої тимчасово обмежувались під час відповідно ОРЗ чи КРЗ, про таке втручання, що буде додатковою гарантією забезпечення ефективного контролю та правового захисту громадян. Чинні закони України «Про оперативно-розшукову діяльність» та «Про контррозвідальну діяльність» не повною мірою забезпечують гарантії прав та свобод громадян, оскільки особи, стосовно яких проводились оперативно-розшукові чи контррозвідальні заходи, у зв'язку з їх необізнаністю не мають можливості оскаржити дії, пов'язані з втручанням в їхнє особисте життя чи спілкування. Це своєю чергою зумовлює ризик службових зловживань та порушення прав і свобод громадян з боку уповноважених осіб на проведення оперативно-розшукових чи контррозвідальних заходів.

Ключові слова: гарантії, права і свободи особи, Служба безпеки України, оперативно-розшукові заходи, контррозвідальні заходи, негласні слідчі (розшукові) дії.

Постановка проблеми. Серед завдань, які покладаються на Службу безпеки України у межах визначеної її компетенції відповідно до ст. 2 Закону України «Про Службу безпеки України» (захист державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності, науково-технічного і оборонного потенціалу України, інтересів держави від розвідувально-підривної діяльності іноземних спеціальних служб, посягань з боку окремих організацій, груп та осіб, а також забезпечення охорони державної таємниці, попередження, виявлення, припинення та розкриття кримінальних правопорушень проти миру і безпеки людства, тероризму та інших протиправних дій, які безпосередньо створюють загрозу життєво важливим інтересам України), одним із основних завдань є також – захист законних інтересів та прав громадян від розвідувально-підривної діяльності іноземних спеціальних служб¹.

У Законі України «Про Службу безпеки України» вказані також і гарантії прав, свобод та законних інтересів людини, які забезпечуються у діяльності Служби безпеки України (далі – СБУ), зокрема такі, що визначають засади діяльності СБУ (ст. 3), правову основу діяльності СБУ (ст. 4), діяльність СБУ щодо прав людини (ст. 5), позапартійність СБУ (ст. 6), право громадськості на інформацію про діяльність СБУ (ст. 7), відносини СБУ з державними органами, підприємствами, установами, організаціями та посадовими особами, які сприяють виконанню покладених на неї завдань (ст. 8), чітко визначеними повноваженнями СБУ (ст.ст. 24–26), встановленим контролем і наглядом за діяльністю СБУ (ст.ст. 31–34), встановленою відповідальністю за правопорушення у сфері діяльності СБУ (ст. ст. 35–36).

Незважаючи на чисельні зміни і доповнення чинних Законів України «Про Службу безпеки України», «Про контррозвідувальну діяльність», «Про оперативно-розшукову діяльність» на сьогодні, як зазначають опитувані нами 88,7% респондентів ці закони, які є базовими для регламентації діяльності СБУ, не відповідає вимогам, які ставляться українським суспільством щодо зміни парадигми діяльності СБУ відповідно до європейських та євроатлантичних векторів розвитку України, а тому у Верховній Раді України вже зареєстровано низку проектів нових законів України «Про Службу безпеки України» «Про контррозвідувальну діяльність», «Про оперативно-розшукову діяльність» щодо яких точаться дискусії серед фахівців – науковців і практиків у сфері державної безпеки України. Тому, виходячи з викладеного, дослідження питань гарантій прав і свобод людини в діяльності Служби безпеки України в сучасних умовах є надзвичайно актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемні питання прав людини в різних сферах діяльності СБУ впродовж незалежності України були предметом досліджень фахівців у сфері державної безпеки, зокрема: В. Бахіна, І. Гори, В. Колесника, В. Крутова, В. Лисиченка, Є. Марчука, В. Омельчука, М. Погорецького, Д. Сергєєвої, М. Стрельбицького, В. Тимошенка, В. Ходовича, А. Черняка, М. Чеховської, М. Шумили, Л. Щербини, О. Юрченка та ін. Слід зазначити, що найбільше монографічних та інших фундаментальних наукових праць були присвячені забезпеченню прав та свобод людини в оперативно-розшуковій діяльності органів СБУ та при здійсненні кримінальних проваджень слідчими СБУ².

¹ Про Службу безпеки України: Закон України. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 27. Ст. 382.

² М А Погорецький, Проблеми використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності в кримінальному процесі: монографія (Київ, 2004) 336; М А Погорецький, Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі: монографія (Харків, Арсіс, ЛТД, 2007) 576; Д Б Сергєєва, Дотримання конституційних прав і свобод людини при знятті інформації з каналів зв'язку (2008) 3 *Вісник Київського нац. ун-ту внутр. справ* 57–62; М А Погорецький, Негласні слідчі (розшукові) дії: проблеми провадження та використання результатів у доказуванні (2013) 1 *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ* 270–277; Д Б Сергєєва, Використання результатів негласних слідчих (розшукових) дій

Проте результати досліджень із зазначених питань викладалися переважно у відомчих в виданнях з обмеженим доступом чи лише фрагментарно, а питання власне гарантій прав і свобод людини в діяльності СБУ в контексті реформування СБУ відповідно до європейських та євроатлантичних стандартів і, зокрема, в контррозвідувальній діяльності, яка є основною для СБУ і де найбільше можуть обмежуватися права і свободи людини, досі належним чином не досліджувалися.

Мета дослідження полягає у висвітленні в межах обсягу статті окремих проблемних питань гарантій прав і свобод людини в діяльності Служби безпеки України в контексті її реформування відповідно до європейських та євроатлантичних стандартів.

Виклад основного матеріалу. Передусім слід зазначити, що під юридичними (правовими) гарантіями більшість вчених розуміють засоби охорони прав громадян від будь-яких зазіхань, встановлені законом та нормами права засоби і способи, якими охороняються та захищаються права громадян, припиняються та усуваються порушені права, систему закріплених правовими нормами юридичних засобів, яка здатна реально забезпечити реалізацію, охорону та захист суб'єктивних прав особи, сукупність правових норм, що визначають обсяг прав, свобод та обов'язків грома-

дян, а також які встановлюють засоби їх реалізації та охорони від будь-яких порушень¹.

В Законі України «Про Службу безпеки України» зазначається, що діяльність Служби безпеки України, її органів і співробітників ґрунтується на засадах законності, поваги до прав і гідності особи, позапартійності та відповідальності перед народом України (ч. 1 ст. 3).

Правову основу діяльності Служби безпеки України, яка забезпечує гарантії прав, свобод та людини та її законні інтереси, становлять Конституція України і, зокрема, Закон України «Про Службу безпеки України» та інші акти законодавства України, а також відповідні міжнародні правові акти, визнані Україною (ст. 4).

Основними профільними законодавчими актами, які регламентують діяльність СБУ у сфері гарантій прав людини, є Кримінально-процесуальний кодекс України², Закони України від 26 грудня 2002 р. № 374-IV «Про контррозвідувальну діяльність»³, від 18 лютого 1992 р. № 2135-XII «Про оперативно-розшукову діяльність»⁴, від 30 червня 1993 р. № 3341-XII «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» та ін.⁵ Докладно питання гарантій прав людини у сфері контррозвідувальної, оперативно-розшукової, адміністративної та кримінально-процесуальної діяльності СБУ

у кримінально-процесуальному доказуванні: монографія (Київ, ДП «Розвиток», 2014) 272; О А Білічак, Негласні слідчі (розшукові) дії: монографія (Київ, 2014) 360; М А Погорецький, Д Б Сергеева, Негласні слідчі (розшукові) дії та оперативно-розшукові заходи: поняття, сутність і співвідношення (2014) 2 (33) *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)* 137–141.

¹ В М Трофименко, Кримінально-процесуальні гарантії особистості в стадії судового розгляду (дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Харків, 2000) 188 с.; Ю Алєнін, Ю Гурджі, Публічна природа гарантій прав особи у кримінальному процесі (2003) 4 *Право України* 30–32. М А Погорецький, Поняття кримінально-процесуальних гарантій (2014) 2(10) *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»* <<http://lj.oa.edu.ua/articles/2014/n2/14pmaqrh.pdf>> дата звернення 03.04.2021.; М А Погорецький, Кримінально-процесуальні гарантії: до визначення поняття. Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції «Малиновські читання», м. Острого, 15–16 листопада 2013 року (Острого, Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2013) 289–292.; М А Погорецький, Кримінально-процесуальні гарантії державної таємниці: до визначення поняття (2009) 11 *Вісник прокуратури* 88–96.

² нКримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>> дата звернення 07.11.2021.

³ Про контррозвідувальну діяльність: Закон України (2003) 12 *Відомості Верховної Ради України* Ст. 89.

⁴ Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України (1992) 22 *Відомості Верховної Ради України* Ст. 303.

⁵ Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю: Закон України <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4001-12#Text>> дата звернення 07.11.2021.

регламентується відомчими нормативно-правовими актами з обмеженим доступом.

Базовими міжнародними актами, які регламентують діяльність СБУ у сфері гарантій прав людини, є Загальна декларація прав людини, прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 р.¹, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, схвалена Урядами держав – членів Ради Європи 4 листопада 1950 р.², Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1966 р.³

Виходячи з результатів аналізу норм чинного законодавства України, які регламентують гарантії прав людини в діяльності СБУ, можна зробити висновок, що ці норми чітко визначають, що діяльність СБУ здійснюється на основі дотримання прав і свобод людини. У них наголошується, що органи і співробітники СБУ повинні поважати гідність людини і виявляти до неї гуманне ставлення, не допускати розголошення відомостей про особисте життя людини.

Водночас, у виняткових випадках з метою припинення та розкриття державних злочинів окремі права та свободи особи можуть бути тимчасово обмежені у порядку і межах, визначених Конституцією та законами України. Це повністю відповідає міжнародним правовим актам у сфері захисту прав і свобод людини, а також практиці Європейського Суду х прав людини.

Наголошується, що неправомірне обмеження законних прав та свобод людини є неприпустимим і тягне за собою відповідальність згідно з законодавством.

Орган СБУ у разі порушення його співробітниками при виконанні службових обов'язків прав чи свобод людини

повинен вжити заходів до поновлення цих прав та свобод, відшкодування заподіяної моральної і матеріальної шкоди, притягнення винних до відповідальності.

СБУ на вимогу громадян України у місячний строк зобов'язана дати їм письмові пояснення з приводу обмеження їх прав чи свобод. Такі особи мають право оскаржити до суду неправомірні дії посадових (службових) осіб та органів СБУ (ст. 5 ЗУ «Про Службу безпеки України»).

Відповідно до ст. 3 Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави⁴.

У статті 64 Конституції України встановлено, що конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України. Конституцією і законами України передбачається можливість тимчасового обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина, передбачених статтями 30, 31, 32 Конституції України, під час проведення оперативно-розшукової діяльності, дізнання та досудового слідства.

Слід зазначити, що підстави і порядок здійснення заходів, пов'язаних із тимчасовим обмеженням зазначених конституційних прав і свобод людини і громадянина, визначені Кримінально-процесуальним кодексом України, Законами України «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про контррозвідувальну діяльність», «Про організаційно-правові основи бо-

¹ Загальна декларація прав людини. Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text> дата звернення 07.11.2021.

² Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Схвалена Урядами держав – членів Ради Європи 4 листопада 1950 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text> дата звернення 07.11.2021.

³ Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. Прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1966 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text> дата звернення 07.11.2021.

⁴ Конституція України (1996) 30 *Відомості Верховної Ради України* Ст. 141.

ротьби з організованою злочинністю», а також відомчими нормативно-правовими актами.

Так, відповідно до пунктів 7, 9 частини першої, частини другої статті 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», пункту 6 частини другої статті 7 Закону України «Про контророзвідувальну діяльність», статті 15 Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» за вмотивованим рішенням суду можуть бути застосовані такі обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина, передбачених статтями 30, 31, 32 Конституції України: негласне проникнення до житла чи до іншого володіння особи; зняття інформації з каналів зв'язку; контроль за листуванням, телефонними розмовами, телеграфною та іншою кореспонденцією; застосування інших технічних засобів одержання інформації.

Докладно підстави, порядок, контроль та нагляд за проведенням оперативно-розшукових заходів (ОРЗ), контророзвідувальних заходів (КРЗ) і негласних слідчих (розшукових) дій (НСРД) відповідними підрозділами Служби безпеки України, як основні елементи гарантій законності обмеження конституційних прав і свобод людини, визначені галузевим законодавством, яке регламентує відповідно діяльність оперативних, контророзвідувальних та слідчих підрозділів СБУ, які згідно з чинним законодавством здійснюють оперативно-розшукову, контророзвідувальну, адміністративну діяльність та кримінальну процесуальну діяльність шляхом провадження відповідних оперативно-розшукових заходів (ОРЗ), контророзвідувальних заходів (КРЗ), адміністративних заходів відповідно до чинного законодавства, а також

згідно зі ст. 41 та п. 2 ст. 216 КПК України, яка визначає підслідність (статті 109, 110, 110–2, 111, 112, 113, 114, 114–1, 201, 201–1, 258–258.5, 265–1, 305, 328, 329, 330, 332–1, 332–2, 333, 334, 359, 422, 436, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 446, 447) слідчих СБУ¹ – кримінально-процесуальних діяльність, в якій визначаються форми і порядок взаємодії слідчих та оперативних підрозділів як СБУ, так і слідчих та оперативних підрозділів СБУ зі слідчими та оперативними підрозділами інших правоохоронних органів, особливості правовідносин з прокурором, слідчим суддею, судом, та іншими суб'єктами кримінального процесу².

КПК України передбачена можливість застосування зазначених обмежень вказаних конституційних прав і свобод людини і громадянина в ході проведення як гласних слідчих (розшукових) дій (СРД), так і негласних слідчих (розшукових) дій (НСРД): аудіо-, відеоконтроль особи (ст. 260 КПК України); накладення арешту на кореспонденцію (ст. 261 КПК України); огляд і виїмка кореспонденції (ст. 262 КПК України); зняття інформації з електронних інформаційних систем без відома її власника, володільця або утримувача (ст. 264 КПК України); обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (ст. 267 КПК України), передбачених гл 21 КПК України, а також відповідних заходів забезпечення кримінального провадження, передбачених розділом II КПК України.

Аналіз чинного законодавства та практики його застосування дає підстави для висновку, що спільною ознакою вказаних ОРЗ, КРЗ і НСРД є їхня спрямованість на вирішення поставлених перед цими окремими видами державної правової діяльності завдань, які здійснюються за допомогою властивих

¹ М А Погорецький, Підслідність і підвідомчість: проблеми теорії та практики. *Організаційно-правові питання реформування досудового слідства в Україні*: матеріали наук. – практ. конф. (13 груд. 2002 р.). Донецьк, 2002. 103–106; М А Погорецький, Підслідність органів досудового розслідування: проблемні питання (2017) 1 (76) *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ* 332–339; М А Погорецький, В О Гринюк, Визначення прокурором підслідності кримінального провадження (2016) 3 *Вісник кримінального судочинства* 60–68.

² М А Погорецький, Кримінально-процесуальні правовідносини: структура і система: монографія (Харків, Арсіс ЛТД, 2002) 160.

лише їм сил, засобів, форм і методів і які у підсумку підпорядковуються досягненню спільної мети, якою є забезпечення державної безпеки України.

Водночас, порівняльний аналіз правових норм, які регламентують відповідно ОРЗ, КРЗ і НСРД, дає підстави для висновку, що вказані заходи мають свої відмінності, що пов'язані із втручанням у приватне спілкування, та необхідності дотримання під час конспіративного проведення цих заходів загальнознайомих, гарантованих вітчизняним законодавством і нормами міжнародного права гарантій прав і свобод людини¹.

Завданням ОРД є пошук і фіксація фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом (далі – КК) України, розвідувально-підкривну діяльність спеціальних служб іноземних держав і організацій із метою припинення правопорушень та в інтересах кримінального судочинства, а також отримання інформації в інтересах безпеки громадян, суспільства і держави, а вичерпний перелік підстав для проведення цієї діяльності та відповідних ОРЗ наведено в ч. 1 ст. 6 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність».

Суб'єктами здійснення ОРД у Служби безпеки України є оперативні підрозділи Центрального управління, регіональних органів та органів військової контррозвідки (ч. 1 ст. 5 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність»).

Відповідно до п. 6 ч. 2 ст. 7 Закону України «Про контррозвідувальну діяльність», для виконання визначених законом завдань та за наявності підстав, передбачених ст. 6 цього Закону, під час КРД органи, підрозділи та співробітники Служби безпеки України мають право суто з метою запобігання, своєчасного виявлення і припинення розвідуваль-

них, терористичних та інших посягань на державну безпеку України, отримання інформації в інтересах контррозвідки здійснювати на підставі відповідної контррозвідувальної справи, за ухвалою слідчого судді, постановленою за клопотанням керівника відповідного оперативного підрозділу або його заступника, погодженим прокурором, заходи, визначені ч. 3 ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», зокрема й щодо втручання у приватне спілкування. Завданням КРД є добування, аналітична обробка та використання інформації, що містить ознаки або факти розвідувальної, терористичної й іншої протиправної діяльності, протидія переліченим видам діяльності спеціальних служб іноземних держав, організацій, окремих груп та осіб на шкоду державній безпеці України, розроблення і реалізація заходів щодо запобігання, усунення і нейтралізації загроз інтересам держави, суспільства і правам громадян, а вичерпний перелік підстав щодо проведення цієї діяльності та відповідних КРЗ визначений у ч. ч. 1, 2 ст. 6 Закону України «Про контррозвідувальну діяльність».

Гарантії прав і свобод людини під час здійснення ОРД унормовано у ст. 9 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», де зазначається, що громадяни України й інші особи мають право у встановленому законом порядку одержати від органів, уповноважених проводити таку діяльність, письмове пояснення щодо обмеження їхніх прав і свобод та оскаржити ці дії. Водночас оприлюднювати або надавати зібрані відомості, а також інформацію щодо проведення або не проведення стосовно певної особи ОРД до ухвалення рішення за результатами такої діяльності заборонено. Не підлягають передачі і розголошенню результати ОРД, які відповідно до законодавства України становлять державну таємницю, а також відомо-

¹ М А Погорецький, Оперативно-розшукові заходи: проблеми правового регулювання (2007) 14 *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)* 135–145; М А Погорецький, Д Б Сергеева, Негласні слідчі (розшукові) дії та оперативно-розшукові заходи: поняття, сутність і співвідношення (2014) 2 (33) *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)* 137–141.

сті, що стосуються особистого життя, честі, гідності людини. За передачу і розголошення цих відомостей уповноважені суб'єкти підлягають відповідальності згідно із чинним законодавством, крім випадків розголошення інформації про незаконні дії, що порушують права людини. Відповідно до ст. 11 Закону «Про контррозвідувальну діяльність» держава гарантує дотримання конституційних прав і свобод людини під час здійснення КРЗ та недопущення їх обмеження, крім випадків, передбачених законом. Не підлягає розголошенню інформація, що стосується особистого життя, честі та гідності людини, яка стала відома під час проведення КРЗ, а громадяни у встановленому законом порядку мають право отримувати письмові пояснення щодо обмеження у процесі її здійснення їхніх прав і свобод та оскаржувати ці дії.

Важливою гарантією дотримання прав і свобод людини в діяльності СБУ є парламентський контроль, а також контроль Президента України за її діяльністю. Так відповідно до ст. 31 Закону України «Про Службу безпеки України» постійний контроль за діяльністю СБУ, дотриманням нею законодавства здійснюється Комісією Верховної Ради України з питань оборони і державної безпеки.

Служба безпеки України у порядку, встановленому законодавством, зобов'язана відповідати на запити постійних і тимчасових комісій Верховної Ради України та народних депутатів України.

Голова Служби безпеки України щорічно подає Верховній Раді України звіт про діяльність СБУ.

У ст. 32 Закону України «Про Службу безпеки України» встановлено, що контроль за діяльністю Служби безпеки України здійснюється Президентом України та уповноваженими ним державними органами.

Постійний контроль за дотриманням конституційних прав громадян і законодавства в оперативно-розшуковій діяльності та діяльності у сфері охорони державної таємниці органів і підрозділів

СБУ, а також контроль за відповідністю виданих Службою безпеки України положень, наказів, розпоряджень, інструкцій і вказівок Конституції і законам України здійснюється спеціально призначеними Президентом України посадовими особами. Повноваження цих посадових осіб та правові гарантії їх діяльності визначаються Положенням, яке затверджується Президентом України.

Служба безпеки України регулярно у порядку, визначеному Президентом України, інформує Президента України, членів Ради національної безпеки України і посадових осіб, спеціально призначених Президентом України, з основних питань своєї діяльності, про випадки порушення законодавства, а також на їх вимогу подає інші необхідні відомості.

Голова Служби безпеки України щорічно подає Президенту України письмовий звіт про діяльність СБУ.

Голова Служби безпеки України несе персональну відповідальність за своєчасність, об'єктивність і повноту поданої інформації.

Голова СБУ регулярно інформує Верховну Раду України, Президію Верховної Ради України та Комісію Верховної Ради України з питань оборони і державної безпеки про діяльність Служби безпеки України, стан державної безпеки, дотримання чинного законодавства, забезпечення прав і свобод людини та з інших питань.

Згідно з Конституцією України, іншими законами України й підзаконними нормативно-правовими актами нагляд за додержанням законів під час проведення ОРЗ і КРЗ, що пов'язані із втручанням у приватне спілкування, здійснюється Генеральним прокурором і уповноваженими ним прокурорами, судовий контроль – слідчими суддями, за законністю й обґрунтованістю клопотання про надання дозволу на їх здійснення та правомірністю тимчасового обмеження прав людини, відомчий контроль – керівниками відповідних органів і оперативних підрозділів, уповноважених на проведення таких заходів.

Проте як свідчить аналіз матеріалів практики, експертні оцінки фахівців та опитуваних нами респондентів, чинна система відомчого контролю, прокурорського нагляду та судового і громадського контролю за діяльністю СБУ не усуває можливостей порушення прав і свобод людини в діяльності СБУ. Певним чином це зумовлено віднесенням інформації про форми, методи і результати здійснення негласних ОРЗ і КРЗ, пов'язаних з втручанням у приватне спілкування, до державної таємниці та наявністю окремих правових колізій і недоліків щодо порядку розсекречування таких відомостей, що ускладнює реалізацію на практиці визначених законодавством прав осіб на отримання відповідних пояснень стосовно тимчасового обмеження їхніх прав та свобод, поновлення порушених прав та свобод і відшкодування завданих матеріальних і моральних збитків, залишаючи їх переважно декларативними.

З одного боку, ситуація на Сході України і активізація в Україні проросійських сил, які розгортають антидержавну та антиукраїнську політику, потребують розширення повноважень СБУ для забезпечення державної безпеки, зокрема, надання СБУ права на прямий доступ до будь-яких автоматизованих інформаційних систем та баз даних не лише державних, а й приватних підприємств, установ та організацій. З іншого боку на законодавчому рівні (в законах про СБУ, про контррозвідальну діяльність) слід посилити гарантії прав та свобод людини шляхом встановлення чіткого порядку обмеження права на повагу до приватного життя.

Розширюючи повноваження СБУ на здійснення тимчасового обмеження доступу до визначених (ідентифікованих) інформаційних ресурсів (сервісів) з метою недопущення терористичного акту або вчинення розвідувально-підривної діяльності на шкоду Україні, протидії проведенню проти України спеціальних інформаційних операцій, спрямованих на підрив конституційного

ладу, порушення суверенітету і територіальної цілісності України, загострення суспільно-політичної та соціально-економічної ситуації, тих, які використовуються для організації, підготовки, вчинення, фінансування, сприяння або приховування акту несанкціонованого втручання в діяльність об'єктів критичної інформаційної інфраструктури, з використанням технічних засобів, що встановлюються операторами, провайдерами телекомунікацій та іншими суб'єктами господарювання, слід встановити, що такі заходи можуть здійснюватися лише на підставі рішення суду, а також встановити в законодавстві чіткий порядок застосування обмеження та порядок отримання судового рішення, що посилить гарантії прав та свобод в діяльності СБУ.

Висновки. На підставі проведеного дослідження можна зробити такі висновки. Гарантіями прав і свобод в діяльності СБУ є: встановлений законодавством та відомчими нормативно-правовими актами порядок проведення уповноваженими структурними підрозділами та їх службовими особами контррозвідальних, оперативно-розшукових, адміністративних та кримінальних-процесуальних заходів; дієві відомчий контроль, прокурорський нагляд, судовий, парламентський, президентський та громадський контроль за діяльністю СБУ; високий професіоналізм та нетолерантність до корупції усіх працівників СБУ; незалежність суду в Україні.

У зв'язку з реформуванням Служби безпеки України постає нагальне питання про необхідність наукових досліджень, присвячених розробці гарантій прав і свобод людини в діяльності СБУ й на їх основі розробки відповідних правових норм та включення їх до проєкту нових Законів України «Про Службу безпеки України», «Про контррозвідальну діяльність», «Про оперативно-розшукову діяльність». При цьому слід враховувати те, що практика Європейського Суду (ЄСПЛ) з прав людини

з перевірки законності проведення ОРЗ, КРЗ та НСРД свідчить про те, що право держави на негласне (таємне) втручання у права громадян визнається допустимим у разі дотримання двох умов:

1) втручання здійснено виключно в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб (ч. 2 ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод);

2) якщо втручання відбувається згідно із законом і є необхідним, тобто способом, що визначений нормативно-правовим актом не відомчого характеру, а законом.

У проектах законів України «Про контррозвідувальну діяльність» та «Про оперативно-розшукову діяльність» необхідно передбачити обов'язок уповноважених органів повідомляти особу, конституційні права якої тимчасово обмежувались під час відповідно ОРЗ чи КРЗ, про таке втручання, що буде додатковою гарантією забезпечення ефективного контролю та правового захисту громадян. Чинні закони України «Про

оперативно-розшукову діяльність» та «Про контррозвідувальну діяльність» не повною мірою забезпечують гарантії прав та свобод громадян, оскільки особи, стосовно яких проводились ОРЗ чи КРЗ, у зв'язку з їх необізнаністю не мають можливості оскаржити дії, пов'язані з втручанням в їхнє особисте життя чи спілкування. Це своєю чергою зумовлює ризик службових зловживань та порушення прав і свобод громадян з боку уповноважених осіб на проведення ОРЗ чи КРЗ, на чому неодноразово наголошував ЄСПЛ (див., наприклад, рішення у справі «Волоха проти України»¹ та ін.).

Окремих наукових розвідок та комплексних наукових досліджень потребують проблемні питання дотримання прав і свобод людини у сфері контррозвідувальної, оперативно-розшукової, адміністративної та кримінально-процесуальної діяльності СБУ і, зокрема, на усіх стадіях кримінального процесу та при проведенні кожної слідчої (розшукової) дії та негласної слідчої (розшукової) дії й окремих процесуальних дій (засобів забезпечення кримінального провадження тощо).

REFERENCES

LIST OF LEGAL DOCUMENTS

LEGISLATION

1. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine] (1996) 30 *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy* St. 141 [in Ukrainian].
2. Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod. Skhvalena Uriadamy derzhav – chleniv Rady Yevropy 4 lystopada 1950 r. [Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. Approved by the Governments of the member states of the Council of Europe on November 4, 1950] <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text> data zvernennia 07.11.2021 [in Ukrainian].
3. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Criminal Procedure Code of Ukraine] Zakon Ukrainy vid 13.04.2012 № 4651-VI <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>> data zvernennia 07.11.2021 [in Ukrainian].
4. Mizhnarodnyi pakt pro hromadianski i politychni prava. Pryiniatyi Heneralnoiu Asambleieiu OON 16 hrudnia 1966 r. [International Covenant on Civil and Political Rights. Adopted by the UN General Assembly on December 16, 1966] <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text> data zvernennia 07.11.2021 [in Ukrainian].
5. Pro kontrozviduvalnu diialnist [On counterintelligence activities] Zakon Ukrainy (2003) 12 *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy* St. 89 [in Ukrainian].

¹ Справа «Волохи проти України» (Заява N23543/02) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_138#Text> дата звернення 07.11.2021.

6. Pro operatyvno-rozshukovu diialnist [On operational investigative activity] Zakon Ukrainy (1992) 22 *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy* St. 303 [in Ukrainian].
7. Pro orhanizatsiino-pravovi osnovy borotby z orhanizovanoiu zlochynnistiu [On operational investigative activity] Zakon Ukrainy <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4001-12#Text>> data zvernennia 07.11.2021 [in Ukrainian].
8. Pro Sluzhbu bezpeky Ukrainy [About the Security Service of Ukraine] Zakon Ukrainy. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1992. № 27. St. 382 [in Ukrainian].
9. Zahalna deklaratsiia prav liudyny. Pryiniata i proholoshena rezoliutsiieiu 217 A (III) Heneralnoi Asamblei OON vid 10 hrudnia 1948 r. [Universal Declaration of Human Rights. Adopted and promulgated by resolution 217 A (III) of the UN General Assembly of December 10, 1948] <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text> data zvernennia 07.11.2021 [in Ukrainian].

CASES

10. Sprava «Volokhy proty Ukrainy» (Zaiava N23543/02) [The case «Volocho v. Ukraine» (Application N23543/02)] <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_138#Text> data zvernennia 07.11.2021 [in Ukrainian].

BIBLIOGRAPHY

AUTHORED BOOKS

11. Bilichak O A, *Nehlasni slidchi (rozshukovi) dii* [Covert investigative (search) actions] (Kyiv, 2014) 360 [in Ukrainian].
12. M A Pohoretskyi, *Kryminalno-protsesualni pravovidnosyny: struktura i sistema* [Criminal procedural legal relations: structure and system] (Kharkiv, Arsis LTD, 2002) 160 [in Ukrainian].
13. Pohoretskyi M A, *Problemy vykorystannia materialiv operatyvno-rozshukovoi diialnosti v kryminalnomu protsesi* [Problems of the use of materials of investigative activity in the criminal process] (Kyiv, 2004) 336 [in Ukrainian].
14. Pohoretskyi M A, *Funktionalne pryznachennia operatyvno-rozshukovoi diialnosti u kryminalnomu protsesi* [The functional purpose of investigative activity in the criminal process] (Kharkiv, Arsis, LTD, 2007) 576 [in Ukrainian].
15. Serhieieva D B, *Vykorystannia rezultativ nehlasnykh slidchykh (rozshukovykh) dii u kryminalno-protsesualnomu dokazuvanni* [Using the results of secret investigative (research) actions in criminal procedural evidence] (Kyiv, DP «Rozvytok», 2014) 272 [in Ukrainian].

ARTICLES

16. Alenin Yu, Hurdzhi Yu, Publichna pryroda harantii prav osoby u kryminalnomu protsesi [The Public Nature of Guarantees of Individual Rights in Criminal Procedure] (2003) 4 *Pravo Ukrainy* 30–32 [in Ukrainian].
17. M A Pohoretskyi, Operatyvno-rozshukovi zakhody: problemy pravovoho rehuliuвання [Operational investigative measures: problems of legal regulation] (2007) 14 *Borotba z orhanizovanoiu zlochynnistiu i koruptsiieiu (teoriia i praktyka)* 135–145 [in Ukrainian].
18. Pohoretskyi M A, Kryminalno-protsesualni harantii derzhavnoi taiemnytsi: do vyznachennia poniattia [Criminal procedural guarantees of state secrecy: to define the concept] (2009) 11 *Visnyk prokuratury* 88–96 [in Ukrainian].
19. Pohoretskyi M A, Nehlasni slidchi (rozshukovi) dii: problemy provadzhennia ta vykorystannia rezultativ u dokazuvanni [Covert investigative (search) actions: problems of proceedings and use of results in evidence] (2013) 1 *Yurydychni chasopys Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav* 270–277 [in Ukrainian].
20. Pohoretskyi M A, Serhieieva D B, Nehlasni slidchi (rozshukovi) dii ta operatyvno-rozshukovi zakhody: poniattia, sutnist i spivvidnoshennia [Secret investigative (search) actions and operative-search measures: concept, essence and relationship] (2014) 2 (33) *Borotba z orhanizovanoiu zlochynnistiu i koruptsiieiu (teoriia i praktyka)* 137–141 [in Ukrainian].
21. Pohoretskyi M A, Poniattia kryminalno-protsesualnykh harantii [Concept of criminal procedural guarantees] (2014) 2(10) *Chasopys Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Seria «Pravo»* <<http://lj.oa.edu.ua/articles/2014/n2/14pmakph.pdf>> data zvernennia 03.04.2021 [in Ukrainian].
22. Pohoretskyi M A, Pidslidnist orhaniv dosudovoho rozsliduvannia: problemni pytannia [Susceptibility of pretrial investigation bodies: problematic issues] (2017) 1 (76) *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav* 332–339 [in Ukrainian].
23. Pohoretskyi M A, Hryniuk V O, Vyznachennia prokurorom pidslidnosti kryminalnoho provadzhennia [Determination by the prosecutor of the subjectivity of criminal proceedings] (2016) 3 *Visnyk kryminalnoho sudochynstva* 60–68 [in Ukrainian].

24. Serhieieva D B, Dotrymannia konstytutsiinykh prav i svobod liudyny pry zniatti informatsii z kanaliv zv'iazku [Observance of constitutional human rights and freedoms when removing information from communication channels] (2008) 3 *Visnyk Kyivskoho nats. un-tu vnutr. sprav* 57–62 [in Ukrainian].

CONFERENCE PAPERS

25. Pohoretskyi M A, Kryminalno-protsesualni harantii: do vyznachennia poniattia [Criminal procedural guarantees: to the definition of the concept] *Materialy II Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii «Malynovski chytannia», m. Ostroh, 15–16 lystopada 2013 roku* (Ostroh, Vyd-vo Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia», 2013) 289–292 [in Ukrainian].

26. Serhieieva DB, MA Pohoretskyi, Pidslidnist i pidvidomchist: problemy teorii ta praktyky. Orhanizatsiino-pravovi pytannia reformuvannia dosudovoho slidstva v Ukraini [Subsidiarity and sub-department: problems of theory and practice. Organizational and legal issues of reforming pre-trial investigation in Ukraine] *materialy nauk. – prakt. konf. (13 hrud. 2002 r.). Donetsk, 2002. 103–106.* [in Ukrainian].

DISSERTATIONS

27. Trofymenko V M, Kryminalno-protsesualni harantii osobystosti v stadii sudovoho rozghliadu [Criminal procedural guarantees of the individual in the stage of trial] (dys. ... kand. yuryd. nauk: spets. 12.00.09. Kharkiv, 2000) 188.

Pohoretskyi M. M.

Candidate of legal sciences

Associate Professor of the Department of Criminal law and criminology of the National Academy of the Security Service of Ukraine

ORCID ID: 0000–0003–2888–0911

DOI: <https://doi.org/10.17721/2413-5372.2021.3-4/100-111>

HUMAN RIGHTS AND FREEDOMS IN ACTIVITY SECURITY SERVICES OF UKRAINE: ISSUES OF GUARANTEES

Abstract. *The article substantiates that the guarantees of rights and freedoms in the activity of the Security Service of Ukraine are: the procedure established by legislation and departmental legal acts for conducting counter-intelligence, operative-search, administrative and criminal-procedural measures by authorized structural units and their officials; effective departmental control, prosecutorial supervision, judicial, parliamentary, presidential and public control over the activities of the SBU; high professionalism and intolerance to corruption of all SBU employees; independence of the court in Ukraine.*

It is proven that in connection with the reform of the Security Service of Ukraine, an urgent question arises about the need for scientific research devoted to the development of guarantees of human rights and freedoms in the activities of the SBU and, on their basis, the development of relevant legal norms and their inclusion in the project of new Laws of Ukraine «On the Security Service of Ukraine», «On counter-intelligence activities», «On operational and investigative activities». At the same time, it should be taken into account that the practice of the European Court of Human Rights in verifying the legality of operational-search measures, counter-intelligence measures and covert investigative (search) actions shows that the right of the state to covert (secret) interference with the rights of citizens is recognized as permissible in if two conditions are met:

1) *the intervention was carried out exclusively in the interests of national and public security or economic well-being of the country, to prevent riots or crimes, to protect health or morals, or to protect the rights and freedoms of other persons (Part 2 of Article 8 of the Convention on the Protection of Human Rights and fundamental freedoms);*

2) *if the intervention takes place in accordance with the law and is necessary, that is, in a way determined by a regulatory act of a non-departmental nature, but by law.*

It is proposed in the draft laws of Ukraine «On counter-intelligence activities» and «On operational and investigative activities» to provide for the duty of authorized bodies to notify a person whose constitutional rights were temporarily restricted during the period of the special administrative procedure or special administrative procedure, respectively, of such intervention, which will be an additional guarantee of ensuring effective control and legal protection of citizens. The current laws of Ukraine «On investigative and counter-intelligence activities» and «On counter-intelligence activities» do not fully guarantee the rights and freedoms of citizens, since persons who were subjected to investigative or counter-intelligence activities, due to their ignorance, do not have the opportunity to appeal actions related to interference in their personal life or communication. This, in turn, leads to the risk of abuse of office and violation of the rights and freedoms of citizens on the part of authorized persons to conduct investigative or counter-intelligence activities.

Keywords: *guarantees, rights and freedoms of the individual, the Security Service of Ukraine, operative and investigative measures, counter-intelligence measures, covert investigative (detective) actions.*